

AMASYA PROTOKOLÜ VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ*

Yrd.Doç.Dr. Ahmet HALAÇOĞLU**

1919-22 yılları içine aldığı bütün olaylar ile Türk Millî Mücadelesini ifade etmektedir. Bu dönemin tamamını, hukukî ve fiilî anlamıyla bir harp hali olarak kabul etmek mümkün değildir. 1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilatlandırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve bütün bu gelişmelere karşı girişilen hareketlerdir.

Yukarıda bahis kongrelerden ilki olan Erzurum Kongresinin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemâl Paşa'nın görevine son verildiği halde millî hareketin gelişmeye devam etmesi, Mustafa Kemâl Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas kongresi hazırlıkları, Osmanlı Hükümetini Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Paris'e barış konferansına gitmiş olan Sadrazam Damat Ferit Paşa da Ağustos'ta İstanbul'a dönmüş ve sadrazamın İstanbul'a dönmesiyle de İstanbul hükümetinin Anadolu'ya davranışı değişmişti. Hatta Damat Ferit hükümeti daha da ileri giderek Anadolu'da olup bitenleri "ihtilâlcî hareket" olarak vasfılandırmıştı. Ancak ileride de götüreceğimiz üzere, her şeyi kanun çerçevesinde yapmayı düşünen ve isteyen bir kişi nasıl ihtilâlcî olabilir?

4-12 Eylül 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi kararlarında, Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin tek çatı altında birleştirilmesi ve manda

---

* Bu metin 22 Ekim 1998 tarihinde Amasya'da düzenlenen "Amasya Kültür Şenlikleri isimli panelde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

meselesi yanında pek göze çarpmayan iki mesele daha vardır. Bunlardan birincisi hükûmetin düşürülme meselesidir. Hükûmetin düşürülmesi konusunda Mustafa Kemâl Paşa'nın Sivas'a gelen Ankara delegesi İsmail Fazıl Paşa'ya verdiği şu cevap ilginçtir. Bu cevapta Mustafa Kemâl Paşa; *"Hükümet-i merkezîyeyi iskat için burada bir hükümet-i muvakkate teşkil etmek zannederim tehlikeli bir şeydir. Biz her işimizi meşru, mahzursuz ve bilhassa kanuni yapmak istediğimizden, her şeyden evvel, en seri bir surette Meclis-i Mebusan'ı ictima ettirmek ve ona istinat edecek bir hükümet teşkil etmek mecburiyetindeyiz. Meclis-i Mebusan teşekkül ettikten sonra onlar neye karar verirse, bizler de onu kabul edip ecnebilere de kabul ettirmek vazifesiyle mükellef oluruz."* demektedir. İkinci mesele ise Meclis-i Mebusanın toplanması meselesidir ki; toplantı yeri için de *"İstanbul'da toplanmakta bir takım sakıncalar vardır. İstanbul işgal altındadır. Bunun için Anadolu'da toplanması lazımdır"* denilmektedir ki, böylece 20-22 Ekim 1919 Amasya görüşmelerinin esasları Sivas Kongresi'nde dile getirilmiş olmaktadır. Bu sözler içerisinde yatan düşünce ve tutum, Mustafa Kemâl Paşa'nın daha sonraki davranışları ile doğrulanmış ve başarısının da sırlarından birisi olmuştur.

Sivas Kongresi'nin basılması teşebbüsünün İstanbul hükûmetinden gelişi, bu hususta kongrede okunan belgeler, Sivas Kongresi delegelerini Damat Ferit Paşa'ya ve hükûmetine karşı harekete getirmiş, padişaha şikayetlerine karar verdimiştir. Bu maksatla hazırlanan telgrafın hedefine ulaşmasına sadrazamın engel olmaması istenmiştir. Bu konuda doğan ihtilaf, Anadolu'nun İstanbul ile her türlü bağlantısının Sivas'takiler tarafından kesilmesine, Eylül sonunda hükûmetin istifasına yol açmıştır. böylece Sivas Kongresi ilk başarısını kazanmıştır. Yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya göndererek Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları Rauf ve Bekir Sami Beyler ile 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da görüşmeler başladı. Üç gün süren görüşmelerde üç açık ve imzalı, ikisi gizli ve imzasız beş protokol yapıldı. Bu görüşme sonucunda varılan kararlardan seçim meselesinin uygulanmaya konularak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yeniden açılmasına girişilmesi, Anadolu'nun

ortasında doğan Milli Hareket'in resmen İstanbul tarafından tanınması anlamına gelir. Bu Anadolu hareketi için büyük bir başarıdır.

Neticede Amasya görüşmeleri kararlarına uyularak yapılan seçimler sonuçlanmış ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılış hazırlıkları başlamıştır. Nitekim son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da toplandı. Padişah rahatsız olduğundan onun adına Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa açılış nutkunu okudu. 28 Ocak'ta Misak-ı Milli hazırlandı ve 17 Şubat'ta bütün dünyaya ilân edildi. Erzurum ve Sivas kongreleri kararları artık meclisin malı olmuştur. Böylece milli hareket güç kazanmıştır. Bunun üzerine İtilaf Devletleri 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Artık İstanbul'dan Anadolu'ya doğru bir kaçış başlayacaktır.

İşgal meselesi 16 Mart sabahı Ankara'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine durum Heyet-i Temsiliye tarafından büyük devletler nezdinde protesto edildikten başka, Mustafa Kemal yine Heyet-i Temsiliye adına vilayetlere, müstakil livalara ve Kolordu kumandanlarına bir tebliğ göndermiştir. Mebusan meclisi görevine devama imkân göremediğinden 18 Mart'ta, durumu hükûmete de resmen bildirerek dağıtılmıştır. bu durumda devlet merkezinin korunmasını, milletin istiklâlini, devletin kurtuluşunu sağlayacak tedbirleri düşünüp, görüşüp, uygulamak üzere millet tarafından "*selahiyet-i fevkaladeyi hâiz*" bir meclisin Ankara'da toplanması zorunlu olmuştur. Bu meclis Ankara'ya kaçıp gelebilen üyeler dışında, yeni seçimler sonucunda üye sıfatını kazananlardan oluşacaktır.

Bu sayede Türk tarihinde yeni bir dönem başlamaktadır. Artık yeni oluşturulan meclis yavaş yavaş duruma tamamen hakim olacak, kendisini yurt dışında da taraf olarak, bir siyasî güç olarak tanıttacaktır. Ancak yine burada gözden kaçan bir şey vardır. O da, İstanbul'un işgali ve meclisin dağıtılması aslında Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına bir sebep teşkil etmiştir. Zira ülkede meşru bir meclis varken, yeni bir meclisin açılması düşünülemezdi. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Mustafa Kemâl her hareketinde meşruluk aramaktaydı. Bu sebepten O, İstanbul'da meclis var-

ken yeni bir meclis açma düşüncesini hiç bir zaman açığa vurmamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal bütün Millî Mücadele boyunca vatandaşlarının o zamanki duygularına, değer hükümlerine, kutsal bildiği, benimsediği şeylere sadakat göstermesi ve bunlara karşı bir davranış içerisinde bulunmaması başarısının en büyük etkenlerinden biri olmuştur.

Milli Mücadele döneminde iş başına gelen Osmanlı Hükûmetlerine de kısaca bir göz atmak istersek, 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 defa hükûmet kurulmuştur. Çok güç şartlar altında işbaşına gelen bu hükûmetlerin, hem Osmanlılığın sonu, hem de yeni Türkiye'nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Millî Mücadele'nin dışında ve karşısında görünen Osmanlı Hükûmetleri gerçekte bütün olayların içindedir. Hele aynı zamanda hükûmet başkanları olan sadrazamların şahsiyetleri bu açıdan ayrı bir önem taşımaktadır. Diğer taraftan padişah, saltanatın kurtuluşunu bu adamların hünerinden beklemiştir. Avrupalı Devletler ise Türkiye üzerindeki ihtiraslarının tatminini onların zaafından ummuşlardır.

Bunlardan İzzet Paşa kabinesinin kurulmasıyla, 14 Ekim 1918'de Osmanlı tarihinin son safhası başlamış bulunuyordu. İzzet Paşa Hükûmeti geçici bir hükûmetti. Kısa ömürlü olup, Mondoros mütarekesinin imzalanmasından 10 gün sonra çekilmiştir. bundan sonra iş başına gelen Tevfik ve Damat Ferit Paşalar padişahın gözde adamları idiler. Bunun için söz konusu paşalar, bu dönemden iş başına gelen 11 hükûmetin sekizini teşkil etmişlerdir. Bunlardan sonra görev alan Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükûmetleri Anadolu ile uzlaşmak amacıyla kurulmuş hükûmetlerdir.

Bu dönemde iş başına gelmiş olan sadrazamların şahsiyetlerini ve Millî Mücadeleye bakışlarına da kısaca değinmek istersek; bunlardan Ahmet İzzet Paşa, Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve güvenilen bir askerdir. Almanya'da tahsil görmüştür. Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur. Mustafa Kemâl Paşa da İzzet Paşa'yı çok takdir eder ve sayardı. Büyük ihtirasları olmayan bir kişiliği olup, verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder-

di. Bütün meziyetlerine rağmen siyâsî yapısı İstanbul ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Millî Mücadele zamanında yanlış hareketlerde bulunmuş, Kuvâ-yı Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir.

Ahmet Tevfik Paşa da ilk olarak Hariciye Nazırlığı yapmıştır. Birçok defa sadrazam olmuştur. Bütün hayatında hiç bir siyâsî teşekküle bağlanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı olarak tarihe geçti. Refet Paşa'nın Ankara Hükûmeti adına İstanbul'a hakim olması üzerine yerini yeni devletin temsilcisine bırakmıştır.

Damat Ferit Paşa, Hariciye memuruyken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hatta delice hareketlerde bulunan bir yapısı vardır. 5 defa sadarete getirilmiştir. İzmir'in işgali, Kuvâ-yı Milliye hareketinin başlaması, Sivas ve Erzurum Kongreleri, Ali galip ve Anzavur olayları, Serv Antlaşması gibi önemli olaylar hükûmeti zamanının önemli olaylarıdır. Milli Mücadele'ye engel olmak için elinden geleni yapmıştır.

Ali Rıza Paşa ise, değerli bir askerdir. Almanya'da eğitim görmüştür. Birçok defa Harbiye Nazırlığı yapmıştır. 2 Ekim 1919'da sadarete getirilmiştir. Bu sırada Heyet-i Temsiliye ile temasa geçmiş ve milli hareketin İstanbul'da tanınmasına vesile olmuştur. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya görüşmesini hazırlamıştır. Nitekim bunun sonucu olarak da Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasını sağlamıştır. Kendisi milliyetçi bir Türk olmakla birlikte geleneklere ve hanedana bağlı bir Osmanlı paşası idi.

Salih Hulûsi Paşa da Almanya'da eğitim görmüştür. Harbiye, Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulunmuştur. Ali Rıza Paşa Hükûmeti sırasında Bahriye Nazırı idi ve Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma zemini aramak için İstanbul Hükûmeti temsilcisi olarak Amasya'ya gönderildi. Ali Rıza Paşa'dan sonra hükûmeti kurma görevi verilmiştir. Ancak çok kısa sürmüştür. İstanbul'un işgali Salih Paşa'nın sadareti zamanına rastlar. Nitekim İtilaf Devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip, sadarete gelişinden 25 gün sonra istifasını vermiştir.

TABLO

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE OSMANLI HÜKÜMETLERİ
VE SÜRELERİ

Sadrzamanın Adı	İş başına gelişi ve ayrılışı	Süresi:
Ahmet İzzet Paşa	14 Ekim – 8 Kasım 1918	25 gün
Ahmet Tevfik Paşa	11 Kasım 1918-3 Mart 1919	3 ay 22 gün (Bu dönemde 2 defa kurdu)
Damat Ferit Paşa	4 Mart – 30 Eylül 1919	6 ay 29 gün (Bu dönemde 3 defa kurdu)
Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919-3 Mart 1920	5 ay 3 gün
Salih Hulûsi Paşa	8 Mart – 2 Nisan 1920	25 gün
Damat Ferit Paşa	5 Nisan – 17 Ekim 1920	6 ay 12 gün (Bu dönemde 2 defa kurdu)
Ahmet Tevfik Paşa	21 Ekim 1920 – 4 Kasım 1922	2 sene 14 gün